

GÜNEY ANADOLU'DA BİR ÖREN YERİ: KÖŞKERLİ

Semavi EYİCE

Güney Anadolu'nun eski adıyla "Taşlık Kilikya" (Cilicia Tracheia) bölgesinde 1972'de başladığımız toprak üstü arkeolojik araştırmaları, 1984 yılına kadar Eylül aylarında sürdürdük. Bu çalışmalarda kıyı şeridi kenarında olduğu kadar gerideki Toros dağlarının Akdeniz'e bakan yüzeylerinde de genellikle ekibimizle yaya olarak yapılan gezilerde şimdiye kadar incelenmemiş ören yerlerine rastlamamız mümkün oldu. Bunlardan pek çoğu günümüze kadar hiçbir uzman tarafından görülmemiştir. Tespit ettiğimiz eski yerleşim yerlerinin ve yapı yıkıntılarının plan çizimlerini ekibimizde bize katılan mimar arkadaşlar ölçülerini alarak gerçekleştirdiler. 1984 yılına kadar süren bu çalışmaların toplu ilmi raporlarından sadece iki tanesi tarafımızdan yabancı dillerde olarak yayınlanabilmiştir. Ayrıca ilgi çekici gördüğümüz birkaç yapının da monografyaları Türkçe ve yabancı dillerde olmak üzere ayrı makaleler halinde basılmıştır. Düşüncemiz, bütün bu toprak üstü buluntularını resimli ve çizimlerle zenginleştirilmiş bir kitap halinde bilim dünyasına tanıtılabilmektir. Bu çalışmanın yurdun bu köşesinin arkeolojik zenginliğini tanıtmak dışında diğer önemli bir faydası da yüzyıllardır pek yerleşilmeyen bu bölgede bir vakitler insanların yaşadıklarını ve burada tarım yoluyla karınlarını doyurduklarını göstermektir. Nitekim bu ıssız yerlerde çok sayıda görülen yabanileşmiş zeytin ağaçlarının çokluğu ve hemen hemen her yerde karşılaşılan kayadan yontulmuş zeytin ezme presleri buralarda evvelce zeytinyağı üretimi yapıldığını belli ediyordu. İncelediğimiz bölgenin kıyısında bulunan ıssız adacıkların da bir vakitler yerleşim yerleri olduklarını buralarda karşılaşılan yapı kalıntıları açıklıyordu. Arkamızda bu araştırmalarımıza maddi bakımdan yardımcı olacak bir destek kalmadığından Silifke ve dolaylarındaki toprak üstü araştırmalarımıza 1984 yılında son vermek zorunda kaldık. Bundan böyle, 12 yıl boyunca yaptığımız tespitlerin büyük bir kısmını unutulmuşluk içinde bırakmaktan başka çaremiz kalmamıştır.

Değerli hocamız Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel 1975 yılının ilk günlerinde aramızdan ayrıldı. Ölümünden pek az önce İzmir'de toplanan uluslararası

bir arkeoloji kongresinde henüz başlangıcında olan çalışmalarımızı diyaloglarla ile tanıttığımızda bunların çok ilgi çekici olduklarını ve çalışmalarını sürdürmemi ısrarla benden istemişti. Ne yazık ki rahmetli hocamızın bu destekleyici temennisini artık gerçekleştirebilmemiz mümkün olmayacaktır. Güney Anadolu'ya özel bir ilgi duyan ve Side'de yaptığı kazılarda ekibinde yer aldığım Prof. Mansel 1943 yılında yayınlanan "*Silifke Kılavuzu*" başlıklı bir kitapçığı ile de bu bölgeye ilgisini belli etmişti. Ölümünün 25. yıl dönümü dolayısıyla onun hatırasına sunulacak armağan kitabına ben de en yaşlı öğrencilerinden biri olarak kısa da olsa yine bu yöreye dair bir yazı ile katılmayı bir borç bildim. Bu vesile ile bir defa daha hocamızı rahmetle anmak isteriz.

Burada sunacağım eser yeteri kadar tanınmamıştır. Köşkerli'den kısa bir not halinde Roma Üniversitesi'nde verdiğimiz bir konferansta bahsetmiştik (Ricerca e scoperte nella regione di Silifke nella Turchia meridionale, *Milione*, I. *Atti della Giornata di Studio: Roma, 4 Dicembre 1986*, Roma 1988, 19, Lev: VI-II, Resim 1). Bu kısa notumuzdan faydalanmak suretiyle Bizans İmparatorluğu'nun bir vakitler sahip olduğu bütün topraklardaki yerleşimlerin coğrafyasını derleyen Avusturyalı bir bilim grubu da Köşkerli'ye kadar giderek burayı incelemiş ve yerleşim yerinin genel bir tarifi ile birlikte kiliseye dair özet halinde bilgi vermiştir. Burada çekilen güzel altı fotoğraf Bizans coğrafyasına dair basılan külliyyatın içinde yer almıştır (HILD, Friedrich-HELLENKEMPER, Hansgerd, Kilikien und Isaurien, *Tabula Imperii Byzantini*, V, Wien 1990, s. 320'de metin; teil II, resim 267, 268, 269, 270, 271, 272). Roma'da 1986 yılında yaptığımız konuşmanın 1988'de yayınlanan İtalyanca metni ile birlikte Köşkerli kilisesinin sadece bir planını vermiş fakat üzerinde mimarisini açıklayıcı bir not yazmamıştık. Almanca olarak yayınlanan Bizans coğrafyası külliyyatında da iyi çekilmiş fotoğraflar olmakla beraber binanın çok genel bir tarifi yapılmıştır. Biz bu yazımızda aynı konuyu daha etraflı olarak ele almayı ve sanat tarihi bakımından önemli bulduğumuz kiliseyi etraflı bir biçimde tanıtmayı uygun bulduk. Silifke'nin doğusunda kıyıdaki Erdemli ilçesinden ulaşılabilen arkadaki dağlık bölgede bulunmaktadır. Bugün adı Limonlu olan Lamas'dan sonra Kocahasanlı köyüne ulaşılmakta buradan da yaklaşık 4 km. kadar kuzeye çıkılarak Üçtepe denilen bir yere varılmaktadır. Üçtepe'den sonra birkaç kilometre daha kuzeye ilerledikten sonra yaklaşık 1,5 km. kadar sol tarafta köylülerin Köşkerli adını verdikleri bir ören yerine ulaşılmaktadır. Buradan çok uzaklardan Akdeniz'in mavi suları görülebilmektedir. Köşkerli'yi 20 Eylül 1984 günü gördük. Burada çok yoğun bir yerleşim izine rastlanmadı. Dikkati çeken ve bizim de önemli bulduğumuz tek yapı bir Bizans kilisesi oldu. Bölgede başka yerlerde de izlerine rastladığımız ol-

dukça şiddetli bir deprem bu kiliseye büyük ölçüde zarar vermişti. Doğu ve kuzey kısımların nispeten ayakta kalmasına karşılık diğer duvarlar yıkılmıştı. Ancak kalıntılar yapının tam bir planının çizilmesine yetecek kadar ayakta idi. Bu yöredeki yapıların hepsi gibi bu Bizans kilisesi de bütünüyle taştan yapılmıştı. Yine bölgenin bir özelliği olarak doğu kısmındaki esas apsis ve yan apsislerin yarım kubbeleri iyi bir işçilikle yontulmuş kesme taşlardan örülmüştü. Yan duvarlar ise yine bölge yapı tekniğine uygun olarak kabaca işlenmiş küçük ölçüdeki taşlardan örülmüştü.

Burada karşılaşılan iki özellikten biri batıda devrilmiş vaziyette yatan ve Roma devrine ait olduğu anlaşılan büyük bir sütunun varlığı idi. Çapı 90 cm. olan bu yekpare yuvarlak sütun gövdesinin boyu 6,30 m. idi. Bu oldukça büyük ölçüdeki sütun binanın iç mimarisine ait değildi. Dışında da ona eş olabilecek başka bir sütun yoktu. İlgi çekici olarak gördüğümüz bu husus oldukça uzun sütunun evvelce kilisenin dışında ve batı tarafında önünde dikilmiş olmasıdır. Böyle bir sütunun fonksiyonunu aydınlatılabilmek şimdiki halde mümkün değildir. Belki basit bir sondaj yapıldığında bu gövdenin evvelce üzerinde yükseldiği kaidede bulunabilir ve bu hususta aydınlatıcı bir bilgi edinilebilir. Bu sütunun dini bir gaye ile dikilmiş olabileceği ihmal dışı sayılmamaktadır. Erken Hristiyanlık çağında bazı asket'lerin uzun yıllar boyunca bir sütun tepesinde yaşadıkları bilinir. Bu tür azizlerin en ünlüsü Simeon olup, Stylites denilen bu azizin sütununun çevresinde sonraları dev ölçüde kilise ve manastır yapıları inşa edilmiştir. Suriye'de Halep yakınında olan Simeon Stylites Manastırı sonraları Kalat-ı Simyon olarak tanınmıştır. Bu azizi taklit eden ve kendisine Genç Simeon denilen, diğer bir aziz için ise öncekine benzeyen fakat daha ufak ölçüde bir dini yapı Türkiye sınırları içinde Hatay'da Suriye sınırına yakın bir yerde bulunmaktadır. Bu dini yapılardan her ikisi için de ayrı ayrı yayınlar yapılmıştır. İstanbul'da da Erken Bizans döneminde Boğaziçi'nin Rumeli yakasında başka bir Stylites için bir dini tesisin kurulmuş olduğunu ve kilisenin bu göreve uygun olarak kurulduğunu bir hipotez olarak ileri sürmek mümkündür. Bu büyük sütun gövdesinin buraya nereden ve nasıl getirildiği de çözüm bekleyen bir problem olarak kalmaktadır. İstanbul'da İmparator Marcianus adına 5. yüzyılda dikilen, bugün Kıztaşı olarak adlandırılan anıtın boyu 8.40 m. olduğuna göre Köşkerli'deki gövde ondan yaklaşık 2 m. daha kısadır.

Kilisenin batı tarafında ilgi çekici ikinci husus ise burada görülen ve plana tam olarak çizilebilen, dikdörtgen, dıştan 6,30 x 4,70 m. ölçülerinde ve kiliseye göre biraz yamuk inşa edilmiş bir şapeldir. Yarım yuvarlak bir apsis'i olan

bu tek neften ibaret şapelin doğu tarafı esas kilisenin narteksine girmiş durumdadır. Devrilmiş durumdaki sütun Stylites bir azize ait olduğu takdirde bu şapelin Stylites azizin röliklerinin yani kutsal kalıntılarının korunduğu martyrion olabileceği akla gelmektedir. Bu küçük yapının içini dolduran molozlar temizlendiğinde herhalde bu hususta aydınlatıcı bir bilgi elde edilebilir. En azından burası bir martyrion olduğu takdirde içinde bir azizin kutsal kalıntılarının saklandığı bir hücre olmalıdır. Esas kiliseye nazaran daha kalın duvarlı şapelin niçin aynı ekseninde olmadığı da ayrıca şaşırtıcıdır. Şapelin iki girişinin oluşu da ziyaretçilerin birinden girip içerde kutsal hatırayı ziyaret ettikten sonra diğerinden çıkmaları için olmalıdır.

Köşkerli kilisesi narteks'i dahil dıştan 19,60 x 12,20 ölçüsünde kapalı bir dikdörtgen biçimindedir. Şapelin doğu kısmı narteks'i yararak içeri saplanmış vaziyettedir. Narteks'in sadece iki yan duvarı mevcuttur. Belki narteks'in üstü evvelce öne meyilli ahşap bir çatı ile örtülü idi. Böylece önü açık olan narteks'in bu çatısı şapelin doğu kısmını da koruyordu.

Kilisenin naos kısmına üç kapıdan geçilmektedir. Bunların üstleri boşaltma (tahfif) kemerlidir. Ana kapı profili işlenmiş bir çerçeveye sahiptir. Hemen hemen kare biçimli olan mekan çok açık olarak görülebildiği gibi haç biçiminde kesitli dört büyük paye ile bölünmüştür. Bunların ikisi narteks'e yakın olup köşe odalarını ayırırlar. Bu köşe odalarının kapalı mekan halinde olduğu anlaşılıyor. Küçük yan kapılardan geçilen bu köşe odalarının içlerinde evvelce yan galerilere çıkışı sağlayan ahşaptan yapılmış merdivenlerin bulunduğu kesin nazarıyla bakılabilir. Doğudaki iki paye ise bema kısmının iki yanındadır. Kuzey duvarı oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır. Buradaki konsol kalıntılarında yan neflerin üstlerinde birer ahşap bir tabana sahip galeri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu galerilerin orta nefi sınırlayan büyük taş payelerin aralarına yerleştirilmiş ikişer sütunla desteklendikleri tahmin edilir. Gerçekten de harabenin içinde molozlar arasında üç sütun gövdesinin parçaları görülebilmektedir. İçeride büyük kemerlerin parçaları olan kavisli yontulmuş kemer parçalarına da rastlanıyor. İçerideki molozlar temizlendiği takdirde bu sütunların üzerlerine oturdukları kaideler meydana çıkarılabilir. Bu durum ilk uygulamalarının Anadolu'da başladığı tespit edilen ve ucu İstanbul'un ünlü Ayasofya'sına dayanan kubeli bazilikalar mimarisinin bir örneğinin de Köşkerli'de yaratılmış olduğunu gösterir. Bu ahşap yan galeriler doğu yönünde pastophorion'ların üstünde bulunan dikdörtgen planlı küçük mekanlara geçişi sağlıyordu. Bu bölgede sıkça rastlanan katlı pastophorion geleneğinin binanın genel mimarisiyle bütünleşmiş bir

yapı anlayışına işaret ettikleri açıkça görülebilir. Kapalı mekanlar halindeki bu odacıklar altlarındaki pastophorion'lar gibi apsisli değildir. Bu bölgedeki kiliseleri hemen hepsinde olduğu gibi kuzey cephede galeriyi sadece mazgal biçiminde dar bir pencere aydınlatmaktadır. Güney duvarda ise yan nefin pastophorion'a birleştiği yerde dışa bir kapı açılmıştır. Esas apsis yarım yuvarlak olmakla beraber iç merkez daire biçimindedir. Böylece bölge mimarisinin bir özelliği burada da tekrarlanmış olmaktadır. Apsis hemen yıkık olmakla beraber yine bölgedeki bütün yapılarda olduğu gibi ortada ikiz bir pencereye sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Apsisin ve bema kısmının iki yanındaki pastophorion'lar birer şapel görünümündedir. Bunlardan güneydeki daha geç bir dönemdeki yan neften bir duvarla bölünerek küçük kapalı bir şapel haline getirilmiştir. Bu da şunu gösterir ki esas kilise daha Bizans döneminde şiddetli bir depremde yıkıldığından burada yaşayan son insanlar büyük binayı ihya edemediklerinden bir süre bu güney pastophorion'unu ibadet yeri olarak kullanmışlardır. Kilisenin doğu cephesi bir iki istisna dışında bütün bölge kiliselerinde görüldüğü gibi düz bir duvar halindedir. Apsis çıkıntıları bunun içinde kalmıştır ve dışa aksetmemektedir.

Bu kilisenin en ilgi çekici tarafı hiç şüphe yok ki naos'un ortasındaki haç biçiminde kesitli dört payedir. Böylece bu yapının bölgedeki bütün dini yapılar bazilika şeklinde iken onlardan farklı olarak ortası kubbeli merkezi planlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ona çok önemli bir ayrıcalık sağlamaktadır. Herhalde bunların üzerlerinde dört büyük kemer bulunuyordu. Ancak ortada nefin kargir bir kubbe ile örtülü olup olmadığı hususunda bir şey söylenemez. Orta nefin üstünün ahşap çatı şeklinde bir külah-kubbe ile örtülü olduğunu düşünmek mümkündür. Bu planıyla Köşkerli kilisesi bölgenin değişik mimarili bir örneğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Kilisenin dışında, pek az ilerisinde bir lahit vardır. Ancak bunun teknesindeki tabula ansata içinde bir yazı görülmemiştir. Kilisenin narteksine iki taraftan birleşen, bünyesine ait olmayan duvar kalıntıları görüldüğü gibi çevresinde de yapı yıkıntıları, hatta bunların girişlerine işaret eden ve henüz ayakta duran lento'lara da rastlanır. Bu küçük yerleşme yerinin bunlar evleri olmalıdır. Ayrıntılı bir araştırma yapıldıktan sonra konut mimarisi hakkında aydınlatıcı bilgiler elde edilebilir. Ayrıca evlerin aralarında eski sokak izi de görülmektedir. Bütün bu bilgiler topografik bir plana işlendiklerinde güney Anadolu'nun Ortaçağ başlarındaki küçük kasaba şehirciliğine dair bilgilere yeni katkılar yapılmış olacaktır.

Silifke ve çevresinde 1972-1984 toprak üstü çalışmalarının son merhalesi olan Köşkerli kilisesi bu bölgenin Hristiyan mimarisi bakımından en önemli ese-

ri gibi görünmektedir. Bu bölgede 20 Eylül 1984 çalışmalarımızı noktaladığımız son tarihtir. Aynı yerlere belki bir daha gidebilsek daha başka buluntular da elde edebilirdik. Yazımızı bağlarken Anadolu'daki Bizans sanatının bu yörede kendi başına birtakım yerel özelliklere sahip olduğunu görüyoruz. Köşkerli kilisesi buralarda hakim tip olan bazilikalardan çok farklı mimarisi ile yeteri kadar dikkat çekicidir. Taş işçiliği, duvar ve yarım kubbe örgüleri, merkezi içte daire şeklindeki apsis, doğu cephesinin düz bir duvar halinde oluşu ve katlı pastophorion'larının varlığı gibi teknik ayrıntılar bölgede yaygın ise de Köşkerli kilisesi Anadolu'da orta mekanı kargir ya da ahşap kubbe veya çatı ile örtülü yapılar dizisinin bir örneğini teşkil etmektedir. İçinde hiçbir süsleme elemanı olmadığından binanın tarihlendirilmesi pek kolay görünmemektedir. Bölgeye büyük ölçüde zarar veren şiddetli depremlerden önceye ait olan bu yapının 6.-7. yüzyıllara ait olduğu düşünülebilir. Ortaçağ'ın erken dönemi içinde güney Anadolu'da büyük zararlar veren deprem tarihlerinin kaynaklarından araştırılması binanın harap oluşunu tespite yararlı olacaktır. Başka bir husus da Akdeniz'e bakan Toros dağları yamaçlarındaki küçük yerleşim yerlerinde bu yapıları hangi ustaların inşa ettikleridir. Az sayıda insanın barındığı bu yerleşim yerlerinin kendi içlerinden çıkan ustalarla bu tür yapıları yaratabileceklerine inanmak zordur. Bu küçük kasaba kalıntılarında o derecede büyük ve iddialı yapı örnekleriyle karşılaşılır ki bunların ancak yetenekli, gezgin yapı ustalarının eserleri olduklarını düşünmek yerinde olacaktır.

EINE ARCHÄOLOGISCHE STÄTTE IN SÜDWESTANATOLIEN: KÖŞKERLİ

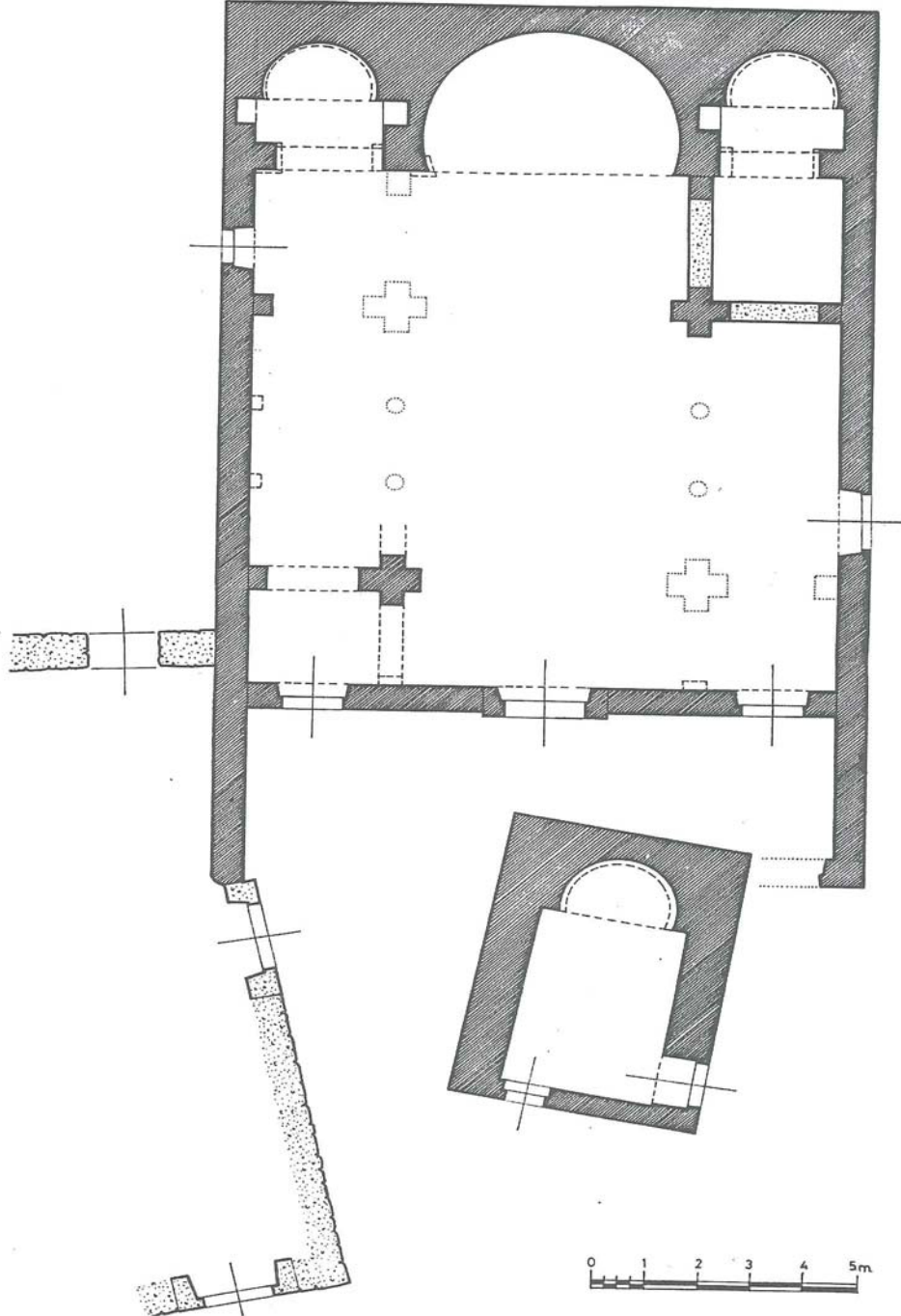
Der Ort Köşkerli liegt in einer bergigen Landschaft hinter Erdemli, östlich von Silifke. Erreichbar ist er über das antike Lamas (heute Limonlu) sowie die Dörfer Kocahasanli und Üctepe. Obwohl zur Zeit unseres Besuchs dort keine byzantinischen Siedlungsspuren begegneten, fanden wir eine byzantinische Kirche, die im Rahmen dieses kurzen Artikels behandelt wird, äußerst interessant.

Während die östliche und nördliche Partien der Kirche in verhältnismäßig besserem Zustand waren, sind die restlichen Teile wahrscheinlich während eines Erdbebens stark zerstört worden. Die Apsispartie der Kirche wurde aus sorgfältig behauenen Steinen, die restlichen Wände wurden aus kleineren und grob behauenen Steine erbaut. Außerhalb der Kirche an der Westseite lag eine 6,30 m. lange Säule mit 0,90 m. Durchmesser, ihre genaue Funktion ist nicht endgültig zu klären. Es ist jedoch denkbar, daß sie für einen Säulenheiligen errichtet worden war. An der Westseite der Kirche befand sich außerdem eine mit dicken Wänden zugebaute rechteckige Kapelle (6,30 x 4,70 m.), die etwas diagonal nach Südosten hin liegt; ihre halbrunde Apsispartie nimmt einen Teil des Narthex der Hauptkirche in Anspruch. Falls die erwähnte Säule für einen Säulenheiligen bestimmt war, kann die Kapelle als Martyrion desselben Heiligen angenommen werden. Die Kapelle weist zwei Durchgänge auf; einer davon kann als Eingang zu den hier aufbewahrten Reliquien und die andere als Ausgang bewertet werden.

Vom Narthex der Kirche sind nur die Seitenwände erhalten. Es ist denkbar, daß der Narthex an der Westseite offen und mit einer hölzernen Laube überdacht war. Der Innenraum der Kirche besteht aus einem annähernd quadratischen Naos mit vier kreuzförmigen Pfeilern, zwei westlichen Eckräumen, mittlerer Apsis mit einem Zwillingsfenster und zwei Pastophoria mit je einer Apsiskonche im Osten. Südliche Pastophoria wurden nachträglich durch eine Mauer

vom Naos abgesondert. Analog zu vielen Kirchen der Region treten die Apsiskonchen außen nicht in Erscheinung. Die Südwand der Kirche öffnet sich mit einer Tür nach außen. Die Konsolen an der Nordwand des Naos weisen darauf hin, daß die Kirche ursprünglich seitliche Galerien mit hölzernem Boden besaß. Die Galerien setzten sich oberhalb der Pastophoria fort und bildeten je einen Oberraum, der jeweils von den Galerien aus durch eine Tür zugänglich war. Diese Oberräume besaßen im Osten keine Apsiskonche, Solche Oberräume kommen auch bei anderen Kirchen der Region vor. Die hölzernen Galerieböden wurden wahrscheinlich durch zwei zwischen den großen kreuzförmigen Pfeilern aufgestellte Säulen getragen. Reste davon liegen noch im Kirchenraum. Die nördliche Galerie öffnet sich nur durch eine Fensteröffnung nach außen.

Auf dem Naosboden liegen Bogenreste, die ursprünglich über die kreuzförmigen Pfeiler gespannt waren. Sie weisen darauf hin, daß der mittlere Teil des Naos entweder mit einem hölzernen Dach oder mit einer steinernen Kuppel überdeckt war. Daher unterscheidet sich unsere Kirche von den übrigen basilikalischen Kirchen der Region und nähert sich einer Gruppe an, die als Kuppelbasilika bezeichnet wird und ihren Höhepunkt in der Hagia Sophia der Hauptstadt erreichte. Aufgrund des Fehlens des Baudekors scheint eine genaue Datierung schwierig zu sein. Es ist jedoch vorzuschlagen, daß die Kirche um 6./7. Jahrhundert von dem großen Erdbeben errichtet wurde. Aufgrund der qualitätsvollen Arbeitsweise ist anzunehmen, daß am Bau auswärtige Meister tätig waren. In Bereich der Kirche liegen weitere Mauerreste, deren Bedeutung nur nach einer gründlichen archäologischen Untersuchung geklärt werden kann.

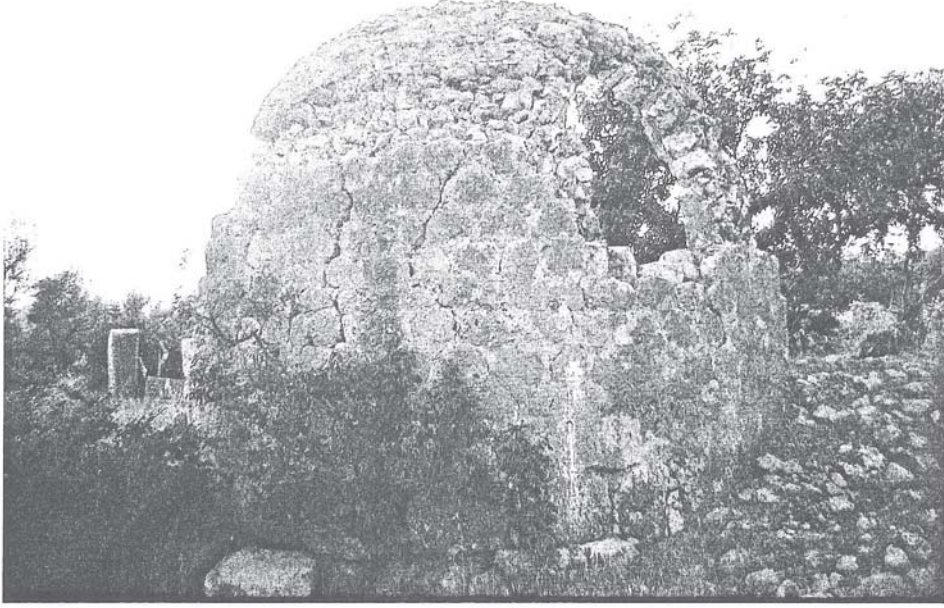
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6